

Hitit Aile Hukukunda Evlilik, Boşanma, Kölelerin Durumu ve Yasaklanan Eylemler

Hasan TUNCER
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
hasantuncer@nevsehir.edu.tr
ORCID ID: 0000-0003-1054-7950

Araştırma Makalesi	DOI: 10.31592/aeusbed.1803915
Geliş Tarihi: 15.10.2025	Kabul Tarihi: 18.02.2026
Revize Tarihi: 03.02.2026	

Atıf Bilgisi

Tuncer, H. (2026). Hitit aile hukukunda evlilik, boşanma, kölelerin durumu ve yasaklanan eylemler. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(Özel Sayı), 469-484.

ÖZ

MÖ 2. binyılın kadim imparatorluğu Hititler, yaşadıkları döneme damgasını vurmuştur. Anadolu tarihinin en önemli medeniyetlerinden birisi olarak kabul edilmektedir. Çevresindeki birçok kültürü etkileyen ve onlardan etkilenen, böylelikle önemli bir kültür mirası bırakmış olan Hititler ile ilgili bilgilere çivi yazılı metinler aracılığıyla ulaşılmaktadır. Siyasi, ekonomik, sosyo-kültürel ve dini birçok farklı konunun zikredildiği Hitit metinlerinde bahsi geçen konulardan birisi de aile hukukudur. Aile hukuku ile ilgili bilgilere genel olarak Hitit yasaları aracılığıyla ulaşılabilir. Hitit yasalarında, sırasıyla, söz, nişan, evlilik, boşanma gibi konulardan söz edilmekte ve yine aile hukukunu ilgilendiren, iç güveyisi hususu, kız kaçırma, evlatlık alma, miras gibi hususlarda da çeşitli bilgiler verilmektedir. Bunlara ek olarak, kimi belgelerde, kısmen de olsa, kölelerin Hitit aile hukukundaki durumundan söz edilmiştir. Ancak aile hukuku ile alakalı kölelerden söz eden belgeler, hür insanlarınkine nazaran çok daha azdır. Hitit kanunlarında aldatma, ensest ilişki gibi aile hukukuna ters düşen ve yasaklanan durumlardan da söz edilmiştir. Sonuç olarak; bu makalede, Hititlerde aile hukuku, bu hukuk ve kurallar çerçevesinde evlilik ve boşanma süreçleri, tüm bunlara ek olarak da kölelerin aile hukukundaki yeri ve yasaklı eylemler hakkında bilgiler verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Hitit aile hukuku, evlilik, boşanma, kölelik, yasaklanan eylemler.

Marriage, Divorce, the Status of Slaves, and Prohibited Acts in Hittite Family Law

ABSTRACT

The Hittites, an ancient empire of the second millennium BCE, left a significant mark on their era and are considered one of the most important civilizations in Anatolian history. Influencing and being influenced by many surrounding cultures, they contributed substantially to the region's cultural heritage. Much of what is known about the Hittites comes from cuneiform texts, which offer insights into various aspects of political, economic, socio-cultural, and religious life. One of the topics addressed in these texts is family law. Information regarding family law is primarily derived from the Hittite laws. These laws include provisions related to engagement, betrothal, marriage, and divorce. Additionally, they contain various regulations concerning matters also pertinent to family law, such as uxori-local marriage (marriage into the wife's household), abduction of women, adoption, and inheritance. Moreover, certain documents, albeit to a limited extent, mention the legal status of slaves within the framework of Hittite family law. However, sources discussing the family law as it pertains to slaves are significantly fewer compared to those concerning free individuals. Hittite laws also mention situations that are contrary to family law and prohibited, such as adultery and incest. Consequently, this article will provide information on family law among the Hittites, the processes of marriage and divorce within the framework of this law and these rules, and, in addition to all this, the place of slaves in family law and prohibited actions.

Keywords: Hittite family law, marriage, divorce, slavery, prohibited actions.

Giriş

Hukuk, toplum düzenini sağlamaya yönelik ortaya konulmuş olan yasalar bütünüdür. Hitit dünyasında hukuk, çivi yazılı belgeler aracılığıyla kaydedilmiştir. Hititlerde hukukun en temel görüleceği yer, kanunlardır. Bunlar iki ayrı seriye aittir. Metinlerin eksik kısımları benzer tabletlerden faydalanılarak telafi edilmiştir. Her iki seri de yüz adet maddeyi içermektedir. Bu iki yüz kanun maddesi genellikle modern bilim insanları tarafından birbirlerinin devamı gibi kabul görmektedir. İlk yüz madde, genel anlamıyla, “Eğer bir adam ...”; ikinci yüz madde ise, “Eğer bir bağ ...” sözleriyle başlamaktadır. İlk yüz seride; adam yaralama ve öldürme, kölelik, halk sağlığı, aile hukuku, arazi meseleleri, büyü ve hırsızlık gibi konulara değinilmiştir. İkinci yüz seride ise; bağ ve bahçelerle ilgili kurallar ve suçlar, alım-satım ile ilgili konular, çeşitli hizmetlere ait ödeme oranları, adam öldürme,

fiyat listesi ve çeşitli ücretler, çeşitli suçlar vb. gibi daha birçok husustan söz edilmiştir (Gurney, 2001, ss. 79-81; Masalcı Şahin, 2017, s. 136).

Anadolu'da Hititlerden hemen önceki evre olan Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda da aile hukukuyla ilgili çeşitli bilgiler kaydedilmiştir. O dönemde, Anadolu'da tek eşliliğin varlığı bilinmektedir. AKT I. 76 numaralı vesikada, "*Memlekette ikinci bir eş (ile) evlenmeyecek! Eğer evlenirse ve onu boşarsa 5 mina gümüş tartacak...*" ifadesi geçmekte ve Asurlu bir tüccar ile yerli bir kadının evliliğinin sözleşme ile güvence altına alındığı görülmektedir. Kt. 90/k 108 numaralı belgede ise, "*Aşurmalık ister Puruṣhattum'da ister Wahṣuṣana'da isterse Turhumit'te ya da Kaniṣ'te bir eşle evlenmeyecek...*" sözleri zikredilmekte ve yerli bir kadınla evli olan Asurlu bir tüccarın, Anadolu sınırları içerisinde ikinci bir kadınla evlenmesinin yasak olduğu ifade edilmektedir. Bir kimsenin eşini terk etmesi hususu ise, para cezası ile hukuksal kapsama alınmaktadır. Dönemin kayıtlarında bu konuyla ilgili "*Eğer Gal(w)a, karısını terk eder 2 mina gümüş ödeyecek. Eğer Tamnanika kocasını terk ederse 2 mina gümüş ödeyecek.*" cümleleri zikredilmiştir. Bu durum, Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda evlilik müessesesinde kadın ve erkeğe eşit bir şekilde yaklaşıldığını göstermektedir. Boşanma ile ilgili vesikalar ise, Anadolu erkeklerle veya Asurlu tüccarlarla evlenmiş olan yerli kadınlara aittir. İlgili belgeler, boşanma akitlerini göstermekte olup ödenecek tazminatın da tespit edildiği vesikalardır. Boşanma hakkı hem erkeğe hem de kadına verilmiş, mallar eşit bir şekilde bölünmüş ve anne çocukların vesayetini alabilmiştir. Hatta annenin çocuklarına bakabilmesi için erkek tarafından kadına nafaka verildiği de bilinmektedir (Mandacı, 2015, ss. 83-84).

Hitit kanunları CTH 291 ve CTH 292 numaralı kataloglarda toplanmıştır (<https://www.hethport.uni-wuerzburg.de/CTH/>). Hitit kanunları zaman içerisinde değişikliğe uğramış, bunda toplumun gelişmesi ve kralların istekleri etkili olmuştur. Kanun maddeleri arasında işlenen suça karşılık verilen cezalardan söz edilirken, "*eskiden böyleydi, şimdi ise böyle*" şeklindeki ifadelerin yer alması, Hitit kanunlarının değişkenlik gösterdiğinin kanıtıdır (Sir Gavaz, 2012, s. 94). Kanun metinlerinin sınıflandırılmasıyla ilgili Güterbock'un bir çalışması mevcuttur (Güterbock, 1962, ss. 17-23).

Aile, Hitit yaşamının en küçük birimi olup (Süel, 1990, s. 240), aile hukuku, Hitit medeni hukukunun en önemli kısmını oluşturmaktadır (Murat, 2016, s. 73). Öyle ki, Hitit kanunlarında, aile hukukuna ait çeşitli maddeler yer almaktadır. Ancak bunlar daha ziyade özel durumları kapsamaktadır. Buna karşın, evlilik ve boşanma ile ilgili konularda kanun maddeleri yeterli fikre sahip olunabilecek kadar bilgiyi vermektedir (Dinçol, 1990, s. 94). Hititlerde aile, günümüzde olduğu gibi, evlenme ile oluşurdu. Evlenme öncesi süreç; kız isteme, söz ve nişan dönemleriydi. Evliliğin bitirilmesi ise, boşanma ile gerçekleşirdi. Hitit kanunlarında, kimi zaman çok fazla ayrıntılı olmasa da bu süreçlerle alakalı çeşitli bilgiler zikredilmektedir.

Yöntem

Araştırma Modeli

Bu çalışma, Hitit aile hukukunu evlilik, boşanma, kölelerin hukuki yeri ve yasaklanan eylemler bağlamında inceleyen nitel bir araştırmadır. Araştırmada betimsel araştırma modeli kullanılmıştır. Bunun sebebi ise, betimsel modelin, mevcut bir durumun tarihsel belge ve metinler aracılığıyla ortaya konmasını amaçlaması ve Hititçe çivi yazılı tabletlerin analizine dayanan çalışmalar için uygun bir yaklaşım olmasıdır. Araştırmanın temel veri kaynağı, Hititçe çivi yazılı metinler içerisinde bulunan hukuki belgelerdir. KBo ve KUB tablet serileri ve bunlarla ilgili akademik yayınlar birinci dereceden kaynakları ortaya koyarken, konuyla ilgili modern araştırmalar ve çalışmalar ise ikinci dereceden kaynakları oluşturmaktadır. Araştırmada veri toplama yöntemi olarak doküman incelemesi kullanılmıştır. Bu kapsamda hukuki metinler içeriklerine göre sınıflandırılmış; evlilik, boşanma, kölelik ve yasaklanan davranışlara dair maddeler tematik olarak ayrıştırılmıştır.

Bu çalışmada; Hititlerdeki aile hukuku, aile hukukunda evlilik, boşanma, kölelerin durumu ve yasaklanan eylemler hususları incelenmiştir. Çalışma yapılırken öncelikle veri toplama yöntemi

uygulanmıştır. Bu konuda Hititçe çivi yazılı belgelerden faydalanılmıştır. Makalenin orijinal belgelerden istifade edilerek yazılması için, Hititçe çivi yazılı belgeler birinci dereceden kaynak görevi görmektedir. Konuyla alakalı metin yerleri tespit edilmiş ve ilgili başlıklarda bu Hititçe metinlere yer verilmiştir. Bu belgelerin yalnızca tercümelerinden yararlanılmıştır. Hitit metinlerinin transkripsiyon ve tercümelerinin olduğu <https://www.hethport.uni-wuerzburg.de> (Portal Mainz) isimli siteden de belgelerin kontrolleri yapılmıştır. Daha önce tarafımda gidilmiş olan Akademie der Wissenschaften und der Literatur isimli ve Hititçe orijinal belgelerin yer aldığı, Almanya'nın Mainz kentinde bulunan akademiden toplanan belgelerden de faydalanılmıştır. Bunların dışında literatür eserlerden de istifade edilmiş olup yeni yorum, fikir ve görüşler sunulmaya çalışılmıştır.

Evren ve Örneklem

Bu araştırmanın evrenini Hitit hukuki sistemiyle ilgili tüm çivi yazılı belgeler ve literatür eserler oluşturmaktadır. Bu evren içerisinde örneklem olarak, Hititlerde evlilik, boşanma, kölelerin durumu ve yasaklanan eylemlerle ilgili konuları içeren KBo (Keilschrifttexte aus Boghazköi) ve KUB (Keilschrifturkunden aus Boghazköi) tablet serilerinden seçilmiş olan hukuki metinler incelenmiş ve yorumlanmıştır. Örneklem, amaçlı örnekleme yöntemiyle belirlenmiş olup yalnızca araştırma sorularına doğrudan yanıt veren belgeler çalışmaya dâhil edilmiş ve bunlar ilgili kısımlarda zikredilmiştir.

Veri Toplama Araçları

Bu gibi tarihsel ve metin temelli bir çalışmada veri toplama araçları KBo (Keilschrifttexte aus Boghazköi), KUB (Keilschrifturkunden aus Boghazköi) gibi orijinal belgeler olup, Hitit kanunları, evlilik, boşanma, kölelik ve aile hukukunda yasaklanan eylemlerle ilgili tablet metinleri, bunların çözümlemeleri ve tercümelemleri araştırmanın temel veri kaynaklarını oluşturmaktadır. Ayrıca konuyla ilgili yapılan akademik çalışmalardan da faydalanılmıştır.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Bu araştırmada veriler, doküman incelemesine dayalı nitel veri toplama tekniği kullanılarak elde edilmiştir. Öncelikle Hitit hukuku ile ilgili birincil kaynaklar tespit edilmiş (KBo ve KUB gibi), ardından bu metinler içerisinde konuyla alakalı kısımlar belirlenerek tema başlıklarına göre sınıflandırılmıştır. Ek olarak Hitit hukukuyla ilgili akademik kitap, makale gibi çalışmalardan faydalanılmış ve dijital anlamda da <https://www.hethport.uni-wuerzburg.de> (Portal Mainz) isimli siteden yararlanılmıştır.

Verilerin işlenmesi ve yorumlanması sürecinde nitel içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Hitit hukuki metinlerindeki maddeler konu başlıklarına göre sınıflandırılmıştır. İçerik analizi de yapılarak konu tarihsel bağlama uygun bir şekilde ifade edilmeye çalışılmıştır.

Araştırma Etiği

Bu araştırma, tarihsel nitelikli bir doküman incelemesi olduğu için insanların katılım sağladığı veya kişisel verilerle genişletilen bir çalışma değildir. Bu nedenle bir etik kurul izni de gerekmemekte olup, araştırma sürecinde bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine bağlı kalınmıştır. Araştırmada kullanılan tüm birincil ve ikincil kaynaklar bilimsel ilkelere uygun şekilde belirtilmiş, alıntılar doğru ve eksiksiz bir biçimde aktarılmaya çalışılmıştır. Tüm veriler olduğu gibi, müdahale edilmeden analiz edilip aktarılmıştır.

Bulgular

Araştırmada elde edilen veriler, metin analizleri, literatür taraması gibi hususlar zikredilmiştir. Öncelikle, başta Hititçe çivi yazılı belgeler üzerinden konu derinlemesine incelenmiştir. Hititlerde ailenin kutsallığı, aile hukukunda evlenme, boşanma, köleler ve yasaklanan eylemler gibi kavramlara

değindiği açıkça görülmektedir. Tüm bu bilgilerin Hitit metinlerindeki temel kaynağı ise, Hitit kanunlarıdır. Kanunlarda, Hitit aile hukukundan ayrıntılı olarak söz edilse de yine de belirsiz noktaların olduğu ortaya konulmuştur. Özellikle erkek, yani ataerkil temelli bir yapının varlığı göze çarpmaktadır. Ancak bu, kadının aile içinde hiçbir hakkının olmadığı anlamına gelmemektedir. Kölelerin dahi evlilik ve boşanma gibi, toplumun temelini oluşturan aile kavramında önemli bir yerinin ve haklarının olduğu Hitit hukukunda zikredilmiştir. Bu durum, Hititlerin köle dahi olsa, aileye verdikleri önemi açıkça göstermektedir. Özetle Hititler, toplumun temel taşının aile olduğunun farkında idiler.

Hitit aile hukukuna ilişkin KBo (Keilschrifttexte aus Boghazköi) ve KUB (Keilschrifturkunden aus Boghazköi) gibi tablet serileri ile ilgili bilimsel literatür taranmış ve hukuki metinler üzerinden bir inceleme gerçekleştirilmiştir. Yapılan inceleme sonucunda, evliliğin bir sözleşmeyle yapıldığı ve boşanmanın da çeşitli şartlara bağlandığı görülmüştür. Başlık parası ve kadının çeyizi evlilik sürecinin en önemli aşamalarındandır. Bu süreçler süreci resmîyete götüren yollar olarak tanımlanabilir. Boşanmada da kadının kusurlu olduğunda erkeğe boşanma hakkı verilmiş olup köle kadının boşanma süreciyle ilgili bilgiler verilmiştir. Özgür bir kadının boşanma sürecinin zikredilmemesi soru işareti olarak belirsizliğe sebep olmaktadır. Ancak köle kadın üzerinden özgür kadının da boşanma süreci hakkında yorumlar yapılabilir. Kölelerin durumu ve yasaklanan eylemler hususlarında da Hitit kanunları çeşitli bilgiler sunmaktadır.

Hitit Aile Hukukunda Evlilik Öncesi Süreç

Hemen her toplumda olduğu gibi Hititlerde de evlilik ve bir aile birliğinin kurulması elzem bir durum olarak kabul edilmektedir. Hititlerde evlilik, farklı amaçları taşıyan bir anlaşma olarak da kabul edilebilir. Hitit yasalarında evlilik antlaşmalarının aşamaları hakkında bilgi sahibi olunabilir. Bu süreçte karşılaşılan ilk durum, müstakbel damat ile gelinin ailesi arasında yazılı olmayan bir antlaşmadır. Ardından resmî söz kesme ve nişan evreleri kaydedilmekte; son olarak ise aile birliğinin kurulduğunu kesin olarak gösteren evlilik gerçekleşmektedir. İlk iki aşamada karşılıklı hediyeleşme süreci görülür. İkinci aşamada, müstakbel damat “başlık parası” şeklinde düşünülebilecek olan belli miktardaki parayı verir (*kušata*), en son aşamada ise, gelinin ailesi çeyizi (*iwaru*) vermektedir (Bkz. Friedrich, 1954, ss. 94-120; Pringle, 1993, ss. 270-280; Tischler, 2001, ss. 68-87; Ünal, 2016, s. 303). Başlık parası ile çeyizin ne kadar olduğu, her iki tarafın da refah seviyesiyle bağlantılıdır (Aslantürk ve Odabaş, 2021, ss. 355-356).

Hitit kanunlarında evlilik akdiyle alakalı olarak ilk önce “söz” süreci ifade edilir. Ancak her ne kadar Hitit kanunlarında geçmese de bu süreçten önce, Hititlerde “kız isteme” hususunun varlığı bilinmektedir. III. Hattuşili’nin otobiyografisinde bu durum şu sözlerle ifade edilmektedir: “*O zaman, tanrının emriyle, Bentipşarri’nin kızı Puduhepa ile evlendim. Birlikte iyileştik ve tanrı bize karı koca sevgisini bahşetti. Oğullarımız ve kızlarımız oldu.*” (Otten, 1981, ss. 16-17). III. Hattuşili, tanrının emri ve izniyle Puduhepa ile evlendiğini, tanrının kendisi ve eşine iyilikler ve çocuklar bahşettiğini burada belirtmektedir. Bu durum, Hititlerde evlilik hususunda ilahi güçlerin önemli bir yere sahip olduğunu da göstermektedir.

Hitit kanunlarında evlilik öncesi süreçlerden olan söz, evliliğin resmî ilk adımı idi. Söz, her iki tarafın birbirlerine evlilik vaadi ile bağlanacağını resmîyete döküldüğü bir törendi. Belgelerde bu süreçle ilgili olarak 28. maddede şu sözler zikredilmektedir: “*Eğer bir kız bir adamla sözlenmişse ve bir başkası onu kaçırırsa, onu kaçırdığı anda, birinci adam ona ne verdiyse, o zaman, o (yani kaçırılan adam), ona tazmin etsin. Baba ve anne tazmin etmezler. Eğer baba ve anne onu (kızı) bir başka adama verirlerse, o zaman baba ve anne tazmin etsinler. Eğer, baba ve anne reddederlerse, o zaman o ondan ayrılın.*” (Friedrich, 1959, ss. 24-25; Imparati, 1992, ss. 52-53; Hoffner, 1997, ss. 37-38). Bu madde birkaç önemli hususu içermektedir. Öncelikle nişanlı bir kızı kaçırın kimse, o kızla, daha önce kıza ödenen başlık parasını ödeyen kişiye (ilk damat adayı) vermek suretiyle evlenebilir. Kısacası, başlık parası ilk damat adayına ödendiği takdirde, herhangi bir suç ve ceza söz konusu değildir. Böyle bir durumda kızın baba ve annesinin herhangi yükümlülüğü yoktur. Ancak kızın baba ve annesi kızın bir başkasıyla evlendirilmesi olayı içerisine dâhilse o zaman başlık parasını ödeme hususunda da birinci

dereceden sorumludur. Ancak böyle bir durumu ve ödeme yapmayı reddederlerse, müstakbel gelin adayı evleneceği kişiden ayrılmak zorundadır.

Söz sürecinin ardından nişan kısmına geçilmektedir. Hitit kanunlarında nişan süreci de 29. maddede zikredilmektedir: “Eğer genç bir kadın bir adama bağlanmışsa (nişanlanmışsa) ve onun için o (adam) başlık ödemişse ve ondan sonra baba ve anne buna karşı çıkarlarsa o zaman onu (kızı) adamdan ayırırlar, ama (adamın ödediği) başlığın iki katı tazminat verirler.” (Friedrich, 1959, ss. 24-25; Imparati, 1992, ss. 52-53; Hoffner, 1997, s. 39). Bu belgede de nişanlanan bir kız için erkeğin başlık parası ödediği (kuşata), ancak kızın ailesinin evlenecek çifti ayırması durumunda başlık parasının iki katını vermeleri gerektiği vurgulanmaktadır. Ancak eğer evlenecek olan adam kendi isteğiyle evlenmekten vazgeçerse, o zaman, kızın ailesinin herhangi bir ödeme yapmasına gerek yoktur. Erkeğin verdiği başlık parası, kızın ailesinde kalmaktadır. Bu durum, Hitit kanunlarının 30. maddesinde şu cümlelerle ifade edilmektedir: “Eğer erkek kızı halen almadıysa, o zaman kendisi için onu reddedebilir, ama ödediği başlıktan o zaman vazgeçer.” (Friedrich, 1959, ss. 26-27; Imparati, 1992, ss. 52-55; Hoffner, 1997, ss. 39-40).

Hitit Aile Hukukunda Evlilik ve Kölelerin Durumu

Aile, sadece ortak sevgi nedeniyle değil, çekirdek ve geniş aile gruplarının üyeleri arasında karşılıklı sadakat, maddi güvenlik ve koruma sağlayan uyumlu bir sosyal birimdir. Hititlerde ataerkil bir yapı söz konusuydu. Miras babadan oğula geçmekteydi. Ancak kimi durumlarda, kocası ölen dul kadın, mirastan mahrum bırakma tehdidiyle çocuklarını kontrol edebilirdi. Elbette, birden fazla eş ve çocuğu geçindirebilecek kadar zengin olan veya birden fazla çocuğun karlı bir şekilde çalışabileceği büyük mülkleri olan erkekler arasında çok eşlilik yaygın idi. Ancak alt sınıflar, sınırlı belgelerin kaydettiği ölçüde, tek eşlilikle karakterize ediliyordu. Eski Yakın Doğu’daki diğer kültürlerde olduğu gibi, Hititlerde de kocalar ancak ilk eşleri onlara çocuk veremediğinde ikinci bir eş alırlardı (Hoffner, 2003, s. 106).

Hititlerde evliliğin en normal ve bilindik şekli, bir adamın bir kadın ile evlenip kadının çeyiziyle birlikte adamın evine gitmesi durumudur. Ancak kimi zaman Hititlerde çeşitli sebeplerden dolayı farklı evlilik türleri de görülebilmektedir. Bunlardan birisi “iç güveyilik” kavramıdır (Bkz. Balkan, 1948, ss. 147-152). Kimi zaman bir erkeğin de iç güveyisi olarak kızın yani evleneceği kişinin evine gitmesi durumu belgelerde kaydedilmiştir. Hititlerde iç güveyilik kavramı hem evlilik kurumu hem de soyun devamı açısından çok önemlidir. Telipinu Fermanı’nda, bu kavramın önemi şu cümlelerle vurgulanmaktadır: “Birinci dereceden (eşin) oğlu olan prens, kral olsun! Eğer birinci (eşten) bir prens yoksa kim ikinci dereceden (eşin) oğlu (ise) kral o olsun! Eğer (yine) de bir prens (ve) erkek çocuk yoksa kim birinci dereceden (eşin) kızı ise ona bir iç güveyisi alsınlar ve kral o olsun!” (Hoffmann, 1984, ss. 32-33; Alp, 2011, s. 61; Aslantürk ve Odabaş, 2021, s. 366). Bu belge yorumlandığında ortaya iki net sonuç çıkmaktadır. Bunlardan birincisi, Hititlerde ülkenin varlığının devamlılığı her şeyden öncelikli ve üstündür. İkincisi ise, bu amaçla kraliyet ailesinin soyunun her ne şartta olursa olsun devam etmesi gerekmektedir. Hitit kraliyet ailesi, ülkenin ve soylarının devamı için gerektiğinde ikinci dereceden eşin çocuğunu da kral yapabilmektedir. Ancak bu da gerçekleşmez ise, Telipinu Fermanı’nda da açıkça görüldüğü üzere birinci dereceden kız ile iç güveyisi olarak birinin evlendirilmesi sonucu, iç güveyisi konumundaki kişi kral olur.

Telipinu’nun ilgili fermana böyle bir madde koydurması, O’nun da iç güveyisi olması durumunu ihtimaller dâhiline sokmaktadır. Telipinu bu durumu bir yasa ile kesinleştirmiştir. Böyle bir maddeye zemin hazırlayarak belki de kendisini meşru kral olarak kabul ettirmek istemiştir.

Bir arazi bağış belgesinde iç güveyilikle alakalı bilgiler zikredilmektedir. Belgeye göre, Hanhana şehrinin vekilharcı Tuttula, Zidi isimli kimseyi manevi oğlu yaparak, kızı Zizzatta ile evlendirmiştir. Hediye olarak da bir ev veren Tuttula, Zidi’yi iç güveyisi olarak kızına almıştır. Ayrıca Zidi’ye ve torunlarına bir zarar verilmemesi adına, ondan ve torunlarından hukuki nitelikte bir istekte bulunulamayacağını da bu belgeye ekletmiştir: “Büyük kral Tabarna’nın mührü; Hanhana şehri vekilharcı Tuttula, Zidi’yi tutup (kabul edip, onu) [kendisine] (manevi) oğul yaptı. Kızı Zizzatta’yı

zevceliğine (ona) eş olarak verdi. Hediye olarak ona bir ev (?) verdi. Ve büyük kral, Tuttula'nın oğlu Pappa'yı himayesine alıp (onu) Katapa şehri evi (tapınağı) "kraliçesine" verdi. Gelecekte Pappa ve torunları (veya) herhangi bir kimse Zidi'ye ve torunlarına karşı hukuki nitelikte bir istekte bulunmayacak. Büyük kral Tabarna'nın sözü demirdendir. (Bu sözler) atılamaz (ihmal edilemez), kırılmaz (bozulamaz); (büyük kralın sözünü) değiştiren kimsenin başı kesilecek. Sakiler başı Pulli'nin prens Aşkaliya'nın urianni (rütbesindeki) Tiwaziti'nin ve seyisler binbaşısı (rütbesindeki) Tandamei'nin huzurunda yazıcı Aşkaliya yazdı. Mühür lejandı: büyük kral Tabarna'nın mührü, (Bu belgenin sözlerini) değiştiren öldürülecek." (Reyhan and Cengiz, 2021, s. 109; Balkan, 1973, ss. 2-4; Bryce, 2003a, s. 139).

Hititlerde evlilik türlerinin bir başka örneği, 193. kanun maddesinde yer alan, kadının eşinin (yani kocasının) hayatını kaybetmesinin ardından, kocasının aile üyelerinden birisi ile evlendirilmesi hususudur: "Eğer bir adam (karısı olarak) bir kadına sahipse ve adam ölürse, karısını onun (kocanın) erkek kardeşi alır, sonra onun babası (onu) alır. Şayet sonra onun babası da ölürse ve (karısı olarak) sahip olduğu kadını onun erkek kardeşinin oğlu alsın, cezaya değer bir eylem değildir." (Friedrich, 1959, ss. 84-85; Imparati, 1992, ss. 176-177; Hoffner, 1997, s. 152). Bu maddeye göre, kadın, kocası öldükten sonra baba evine dönmek yerine, öncelikle kocasının erkek kardeşi, ardından babası ve en son da erkek kardeşinin oğlu ile evlendirilmek suretiyle evlilik hayatına devam etmektedir. Böyle bir evliliğin de cezai bir karşılığı bulunmamaktadır.

Hititlerde bir diğer evlilik türü ise, adamın karısının ölmesi sonucunda meydana gelmektedir. Bu evlilik türünde de adam, ölen eşinin (karısının) kız kardeşi ile evlenebilmektedir. Hitit kanunlarının 192. maddesinde zikredilen böyle bir evliliğin herhangi bir cezai durumu yoktur: "Bir adamın karısı ölürse, onun kardeşini (karısı olarak) alabilir. Bu bir suç değildir." (Hoffner, 1997, s. 151).

Diplomatik evlilikler de bir ülke ile olan bağların güçlü tutulması, o ülkenin desteğinin sağlanması veya o ülkeyi (vasal statüde) hâkimiyet altına almak amacıyla önemli bir yer tutmaktaydı. Her ne kadar Hitit kanunlarında zikredilmese de diplomatik veya anlaşmalı evlilikler Hitit dünyasında da göze çarpmaktadır. Örneğin Hitit kralı I. Šuppiluliuma'nın Mitannili Šattiwaza ile yaptığı antlaşmada, Hitit kralı, kendisine sığınan Šattiwaza'yı kral yapmış ve kızını da bu kişiye vermiştir: "Prens Šattiwaza Mitanni ülkesinde kral olsun ve Hatti ülkesi kralının kızı, Mitanni ülkesinde kraliçe olsun." (Beckman, 1999, s. 45, Karauğuz, 2018, s. 163, Cengiz, 2022, s. 281). Hititler ile Mısır arasında da siyasi evliliklerin varlığı bilinir. Bunlardan ilki dul kalan Mısır kraliçesinin I. Šuppiluliuma'nın evlatlarından birisi ile evlenmek istemesidir. İkincisi, III. Hattuşili'nin kızı ile II. Ramses arasında olmuş ve üçüncüsü ise, IV. Tudhaliya döneminde, Hattuşili'nin diğer bir kızı ile Ramses arasında gerçekleşmiştir (Bryce, 2003b, s. 111; Cengiz, 2022, s. 291).

Hititlerde kölelerin evlilik hukukunda zikredildiği maddeler söz konusudur. Örneğin 32. maddeye göre, erkek bir kölenin hür bir kadın ile evlenmesinin Hitit hukuku çerçevesinde bir sakınca yoktur ve hukuk kuralları onlar için aynı şekilde uygulanır: "Eğer erkek bir köle bir kadını (özgür) karısı olarak alırsa, hukuk kuralı onlar için aynıdır." Ayrıca 34. maddeye göre ise, erkek bir köle, özgür bir kadın ile başlık parası ödeyerek evlenebilmektedir: "Eğer bir erkek köle, bir kadın (özgür) için başlık öderse ve onu kendisi için karısı olarak alırsa, o zaman onu (kadını) hiç kimse dışarı çıkaramaz". (Friedrich, 1959, ss. 26-27; Imparati, 1992, ss. 56-59; Hoffner, 1997, ss. 41-42).

Hitit kanunlarında erkek bir kölenin kadın bir köle ile evlenmeleri durumu da kayda geçirilmiştir. Bu durum madde 33'te belirtilmiş olup onlar için hukuk kurallarının aynı olacağı ifade edilmiştir: "Eğer erkek bir köle bir kadın köle alırsa, hukuk kuralı onlar için aynı şekildedir." (Friedrich, 1959, ss. 26-27; Imparati, 1992, ss. 54-55; Hoffner, 1997, s. 42).

İç güveyilik ile ilgili, Hitit metinlerinde köleleri de ilgilendiren ilginç bir madde söz konusudur. Bu durum 36. maddede şu cümlelerle kaydedilmiştir: "Eğer erkek bir köle özgür bir genç için başlık öderse ve onu evlenmiş damat olarak evine alırsa, o zaman onu kimse dışarı çıkarmaz." (Friedrich, 1959, ss. 26-27; Imparati, 1992, ss. 56-57; Hoffner, 1997, s. 43). Bu madde ile ilgili Bryce, evlilik antlaşmasının bir kuşata gerektirdiğini, bunun özgür adamın koşullarının korunması için elzem

olduğunu ve genel uygulamanın aksine, burada gelinin babası tarafından ödendiğini belirtir. İkinci bir seçenek olarak gelinin babasının özgür bir torun isteği için böyle bir işe girdiğini, başka bir seçenek olarak ise damadın *kuşata* ödeyecek durumda olmadığını ifade eder (Bryce, 2003a, ss. 138-139).

Hititlerde bir evlilik töreni ile ilgili yazılı belgeler üzerinden bir bilgiye ulaşmak zordur. Ancak Bitik Vazosu'nda, vazounun boyun kısmında karşılıklı oturan iki figür yer almaktadır. Sağ kolunu ileri doğru uzatan erkek, kadının başındaki örtüyü açmakta ve sol elindeki tabağı kadına vermektedir. Darga, verilen nesnenin bir içki kupası olduğunu ifade eder ve bunun bir “kutsal evlilik” sahnesi olduğunu belirtir (Özgüç, 1958, ss. 3-6; Darga, 1992, s. 56). İnandık Vazosu, kutsal sahnenin yer aldığı diğer bir önemli vazodur. Bu vazoda da bir tanrı çifti görülür. Tanrıça dizlerini büküp otururken tanrı gelinin duvağını açar, bu sırada düğün alayı kutsal çifte doğru gider (Özgüç, 1988, s. 21-23). Hüseyinde Vazoları da bu hususta önemlidir. Üçüncü frizdeki iyi korunmuş bir yatak sahnesinde, tapınağın sağ kısmında yatağın üzerinde duran iki kadın olup bunlardan birisi, diğerini süslemektedir. Yatağın sağında ise bir adam durmaktadır. Ancak bu kişilerin tanrı-tanrıça, kral-kraliçe ve damat-gelin olup olmadıkları net değildir. Kadının bir gelin gibi hazırlandığı düşünülmektedir. (Yıldırım, 2008, s. 844). Hitit kabartmalı vazoları çeşitli sahneleri ve eşsiz güzellikleriyle hem Hitit tarihinin aydınlatılmasına yardımcı olmakta hem de dönemin tasvir sanatını yansıtarak spesifik konuların içerikleri hakkında yorumlanmaya açık bilgiler sunmaktadır (Sipahi, 2014, ss. 21-43).

Hitit Aile Hukukunda Boşanma ve Kölelerin Durumu

Hititlerde evlenme gibi boşanmaya dair de kayıtlar vardı. Ancak kanun maddeleri incelendiğinde boşanma husususun evlenmeye nazaran daha az zikredildiği görülmektedir. Boşanmayla ilgili kanunların anlaşılması güçtür çünkü kötü korunmuşlardır. Bu hususu zikreden 26. ve 31. maddeler ön plana çıkmaktadır.

26. maddeye bakıldığında Hititlerde sadece erkeklerin değil, kadınların da boşanma davası açabilecekleri zikredilmektedir. Bu durum, kadınların da boşanmada belirli hakları olduğu görüşünü desteklemektedir. Öyle ki, madde 26'da “*Bir kadın bir erkeği reddederse (boşarsa)*” ve “*Bir erkek bir kadını boşarsa*” ifadeleri yer almaktadır (Hoffner, 1997, s. 35).

Evlilikle alakalı hususlarda belirtilen “.... *hukuk kuralları onlar için aynıdır.*” ibaresi muhtemelen kişiler evli iken de boşanırken de hukuki açıdan sahip olacakları haklar konusunu işaret etmektedir. Hititlerde halk arasında ve soylular sınıfında boşananların hakları kanun tarafından belirlenmiş ve garantiye alınmıştı. Boşanmalar hür kimseler ile köleler arasında da olabilmekteydi (Darga, 2015, s. 189). Özgür bir adam ile köle bir kadının evlendikten sonra anlaşamamaları durumunda boşanmaları ve çocukların da durumu 31. maddede ifade edilmiştir: “*Eğer özgür bir adam ve bir kadın köle aşık? (iseler) ve bunlar birlikte yaşıyorlarsa ve onu kendisi için karısı olarak (o) alırsa ve kendisi için bir ev ve çocuk yaparlarsa ve sonradan onlar ya anlaşamaz ya da ayrılırlarsa ve evi bölüşürlerse adam çocukları alsın, kadın (ise) kendisi için bir çocuk alsın.*” (Friedrich, 1959, ss. 26-27; Imparati, 1992, ss. 54-55; Hoffner, 1997, s. 43; Hoffner, 2006, s. 190). Hitit kanunlarında boşanma ile ilgili en net bilgilere bu madde aracılığıyla ulaşılabilir. Ancak burada yalnızca özgür bir adam ile köle kadın arasındaki hususlar söz konusu edilmiştir. Kısacası direkt olarak özgür bir erkek ile özgür bir kadın arasındaki boşanma sonrası süreç bilinmemektedir. Kölelerin özgür kimselere nazaran çok daha az haklara sahip olduğu düşünüldüğünde, özgür bir kadının boşanması durumunda ne kadar hakkı olacağı sorusu da akla gelmektedir. Yukarıdaki maddeden, bir ayrılık durumunda köle bir kadına tek çocuk verildiği bilgisi nettir. Ancak özgür kadının boşanması halinde çocuğun kime verileceği hususu belirsiz kalmaktadır. Yine köle kadının da boşanma esnasındaki durumu ve alacağı aksiyon bu madde aracılığıyla görülebilmektedir. Köle kadının malları eşit miktarda alması ve bir de çocuğu himayesine geçirmesi, hiç de azımsanmayacak derecede bir hak olarak görülmektedir. Alınacak çocuğun cinsiyeti hususunda da bir bilgi mevcut değildir. Ancak tabi ki çocuğu aldıktan sonra geçimini nasıl ve hangi şartlarda sağlayacağı muallak bir konudur. Köle kadının alacağı çocuğu yalnızca evin en küçük bireyi olarak değerlendirmemek gerekir. Köle kadının boşandıktan sonra ekonomik bir kaygı yaşaması ihtimal dâhilinde olsa da belli bir çağa gelen çocukların da Hititlerde iş gücüne katkı sağlaması durumu, herhangi bir fikre varılırken ihmal edilmemelidir.

Eşlerin anlaşamaması durumu, Hititlerde onları boşanmaya götüren bir sebep olarak görülmektedir. Madde 31’de öncelikle birlikte yaşam söz konusu olmuş ve taraflar özgür bir adam ile köle bir kadın şeklinde zikredilmiştir. Belki de özgür bir adam ile yine özgür bir kadının boşanma işleri ve süreçleri daha karmaşık bir şekilde ilerlemiştir. Bu konuda elde yeterince bilgi yoktur. Sadece boşanma işlemini erkek gibi kadın da başlatabilmekte ve çiftin boşanma sonrası mal ve çocuk paylaşımı yasalarla kayıt altına alınmıştır. Boşanma işlemi çiftlerin konumuna ve *kuşata* tipi evlilik ya da basit bir ortakyaşarlık yani birliktelik hususlarına bakılmadan uygulanmıştır (Bryce, 2003a, s. 145). Kadının çeyizi hususunda boşanma olmasa da kadının ölmesi durumunda bir kanun gündeme getirilmiş olup bu husus 27. maddede zikredilmiştir: “Eğer bir adam karısını alır (onu evine) götürürse, onun çeyizini (de) kendisi için oraya taşır. Eğer kadın orada ölürse, o zaman adamın malı yanar, adam onun çeyizini kendisi için alsın. Ve eğer o babasının evinde ölürse ve kendi çocukları varsa, onun çeyizini adam almasın.” (Friedrich, 1959, ss. 24-25; Imparati, 1992, ss. 50-51; Hoffner, 1997, ss. 36-37). Kadının ölmesi de bir ayrılık konusunu teşkil ettiğinden bu maddeden yola çıkarak kadının mallarının –eğer kadın kendi babasının evinde ölürse- çocuklarına kalma durumu söz konusudur.

Hititlerde hem evlilik hem de boşanma hususunda kölelerin çok önemli hakları söz konusudur. Hitit kanunları incelendiğinde –aile hukuku hariç-, bir köle herhangi bir durumda, özgür bir insanın yarısı kadar değerlidir. Ancak aile hukukuna bakıldığında kölelerin –aile hukuku dışındaki kanun maddeleri ile kıyaslandığında- çok daha fazla haklara sahip oldukları görülür. Bu durum Hititlerin toplumun en küçük birimi olan aileye verdikleri önem ile açıklanabilir.

Kimi zaman Hititlerde yüksek düzeydeki boşanmalar da kayıtlara geçmiştir. Hititlerin son dönemlerinde, Hitit prensi Ehli-Nikkal’ın Ugarit kralı Ammurapi tarafından boşanması buna bir örnektir. Bu mevzudaki boşanma antlaşması, Kargamış’taki kral naibi Talmi-Teşup tarafından karara bağlanmıştır. Yine Hititlerin vasalları arasında da boşanma davaları kayıtlara geçmiştir. Ugarit kralı Ammistamru’nun Amurru kralı Benteşani’nin kızından boşanması bunun bir örneğini oluşturmaktadır (Bryce, 2003a, ss. 145-146).

Hitit Aile Hukukunda Yasaklanan Eylemler

Hititlerde ceza verilen eylemler arasında, şüphesiz aile hukuku ile ilgili durumlar da yer almaktaydı. Kız kaçırma, zina, ensest ilişki gibi hususların yasak olduğu Hitit metinlerinde zikredilmiştir. Böylesi bir konuyla ilgili mesele gündeme geldiğinde, yapılan eylemlerin bir cezası vardır.

Kız kaçırma hususu, Hititlerde cezai işleme sebep olan konulardan birisiydi. Ancak ölüm cezası vb. bir ceza yerine başlık parasını ödeme hususu olayın çözülmesinde etken bir nokta olarak görülmekteydi. Bu durum Hitit kanunlarının 35. maddesinde şu sözlerle ifade edilmiştir: “Eğer özgür bir kadını bir yönetici veya çoban kaçırırsa ve onun için başlık ödemezse, o zaman o (kaçırılan kadın) üçüncü yılda köle olur.” (Friedrich, 1959, ss. 26-27; Imparati, 1992, ss. 56-57; Hoffner, 1997, s. 40). Bu maddede ön plana çıkan eylem, özgür bir kadının kim tarafından kaçırıldığı ile ilgilidir. Bir yönetici veya bir çobanın özgür bir kadını kaçırması ve onun için başlık ödememesi durumunda kaçırılan kadın üçüncü yılda köle olmaktadır. Bu durum, özgür kadını kaçıran kişilere göre bir cezalandırma yöntemi olduğu fikrini akla getirmektedir. Çünkü belgede özellikle yönetici veya çoban tabirleri yer almıştır. Belgeden çıkarılabilecek net husus, kadını kaçıran kimselerle bağlantılıdır ve özgür kadını yalnızca bir yönetici veya çoban kaçırırsa kadının statüsünde bir değişikliğe gidilecektir. Kısacası, özgür kadını başka herhangi birinin kaçırması durumuyla ilgili bir bilgi elde edilememektedir. Hukuki anlamda ise, yalnızca özgür kadın cezalandırılmakta olup, onu kaçıran yönetici veya çobana bir ceza ya da yaptırım uygulanmamaktadır.

Kız kaçırma ile ilgili diğer bir madde, Hitit kanunlarındaki 37. maddedir: “Eğer bir kadını biri kaçırırsa, ama peşlerinden bir yardım mangası giderse, eğer iki adam ya da üç adam ölürse, tazminat yoktur: ‘Sen bir kurt oldun.’” (Friedrich, 1959, ss. 26-27; Imparati, 1992, ss. 56-57; Hoffner, 1997, s.

44). Bu belgeden de kız kaçırma sonucu gelişen olaylar silsilesinden söz edilmiştir. Tarafımızca evlilik sürecinde veya evli olduğu düşünülen bir kadının kaçırılması ve ona yardıma giden kimseler ile büyük ihtimalle kaçırılan tarafın yanında yer alan kimseler arasında çıkan bir çatışma durumundan söz edilmektedir. Böyle bir durumda “iki ya da üç adam ölürsa” tabiri büyük ihtimalle kaçırılan kimsenin yanında yer alan kişileri işaret etmektedir. Öyle ki, bu adamların öldürülmesi durumunda herhangi bir cezai eyleme gerek olmadığı belirtilmiştir. Yine “sen bir kurt oldun” tabiri de kadını kaçırılan kimse için söylenmektedir ki; o kişinin toplumdan dışlandığı, kız kaçırmanın vahşice bir hareket olduğu ve o kimsenin de vahşi bir kurt gibi davrandığı yani onun statüsüne düşürüldüğü, hatta yasal anlamda da bu durumun ve konunun o kişiyi olumsuz etkileyeceği gibi ifadeler akla yatkındır.

Hitit aile hukukunda yasaklanan eylemlerden bir tanesi, zina idi. Evlenmeden önceki süreçlerde erkeğin ve kızın ayrılması, kızın başka bir adamla kaçması ve erkeğin kızıdan veya kızın ailesinin damattan vazgeçmesi gibi hususlar, genel olarak ödenen miktarın geri verilmesi ile çözülebilmekteydi. Ancak Hitit aile hukukunda evlilikten sonraki süreçlerle alakalı olarak daha sert kuralları belirlenmiştir. Zinanın yasaklandığını ve zina yapılması durumunda ölüm cezası verileceğini belirten 197 numaralı kanun maddesinde şu cümleler yer almaktadır: “Eğer bir adam bir kadını dağda alırsa, suç adamındır ve o ölsün. Ama eğer onu evde alırsa, suç kadınıdır ve kadın ölsün. Eğer adam (yani kadının kocası) onları bulursa ve onları öldürürse, onun eylemi cezaya değer değildir. Eğer sarayın kapısına onları götürürse ve derse, ‘benim karım ölmesin’, o zaman karısını hayatta bırakır ve zina yapan erkeği de hayatta bırakır ve onun (zina yapan erkeğin) başını örter. Eğer derse, ‘İşte tam ikisi de ölsün’, o zaman tekerleğe diz çökerler, kral onları (ister) öldürür, (isterse) kral onları yaşatır.” (Friedrich, 1959, ss. 86-87; Imparati, 1992, ss. 180-181; Hoffner, 1997, ss. 155-156). Bu maddeye dayanarak, zina suçunun sonucunda ölüm cezası verilebileceği, hatta zina yapanları direkt olarak kadının kocasının öldürebileceği ve bu durum karşısında bir ceza almayacağı belirtilmiştir. Zina yapan eşinin hayatta kalmasını isteyen koca, onu saray kapısına götürerek, belki de içinde bulunduğu psikolojik durumdan kaynaklı o an karar veremeyeceğini düşündüğü ve herkesin bu olaya şahit olması için, eşini ve zina yaptığı adamı affedebilir. Ancak işler daha da içinden çıkılmaz bir hal aldığı anda, kendisi zina yapan eşi ve adamı öldürmek yerine, kararı krala bırakabilir. Belki de buradaki amacı hem birilerinin duruma şahit olması hem de kendisi yerine bir başkasının cinayet işlemesi olabilir. Ancak kral mutlaka zina yapan kimselere ölüm cezası vermemektedir. Onları affetme seçeneğini de kullanma yetkisine sahiptir. Ayrıca zina olayında kadının bulunduğu ortama da ilgili maddede değinilmiştir. Kadın eğer dağda bir münasebet yaşıyorsa kaçırılmış olarak kabul edilir ve suçsuzdur. Kısacası yalnızca zina yapan adam suçludur ve öldürülebilir. Fakat eğer kadın evinde ise -kadının bile isteye bir başka erkeği evine aldığı düşünüldüğünden olsa gerek- hem kadın hem de erkek suçludur ve ikisi de ölümle cezalandırılabilir.

Hititlerde aile içi ilişki yasaktı ve lanetlenmişti. Bu durumla ilgili, 195a numaralı kanun maddesinde şu cümleler yer almaktadır: “Eğer bir adam erkek kardeşinin eşi ile yatarsa, ama onun erkek kardeşi hayatta ise, (bu durum) lanet edilecek bir eylemdir. Eğer bir adam özgür bir kadına (eşi olarak) sahipse ve onun (kadının) kızıyla da cinsel ilişkisi varsa, (bu durum) lanet edilecek bir eylemdir. Eğer bir adam onun (kadının) kızına (eşi olarak) sahipse ve onun annesiyle ya da onun (kadının) kız kardeşiyle cinsel ilişkisi varsa lanet edilecek bir eylemdir.” (Friedrich, 1959, ss. 84-85; Imparati, 1992, ss. 178-179; Hoffner, 1997, ss. 153-154). Bu cümlelerden anlaşılacağı üzere, Hititlerde evli bir adamın eşinin kızı, annesi ve kız kardeşiyle bir yakınlaşma durumu yasaklanmıştır.

İnsanların çeşitli hayvanlar ile cinsel münasebetlerinin de yasaklandığı Hitit kanunlarında, aile için münasebetlerin lanetlendiği bir başka kısım 189 numaralı madde olup, burada bir adamın annesi, kızı veya oğlu ile yakınlaşması uygun bulunmamıştır: “Eğer bir adam tam kendi annesiyle günah işlerse, lanet edilecek bir eylemdir. Eğer bir adam kızıyla günah işlerse, lanet edilecek bir eylemdir. Eğer bir adam oğluyla günah işlerse, lanet edilecek bir eylemdir.” (Friedrich, 1959, ss. 82-83; Imparati, 1992, ss. 174-175; Hoffner, 1997, s. 149). Ancak bir adamın üvey annesi ile yakınlaşması durumunda, babasının hayatta olup olmaması hususu belirleyici rol oynamaktadır. Eğer babası hayatta ise bu lanet edilecek bir eylemdir. Ancak babası hayatta değil ise, cezaya değer bir eylem yoktur. Bu durum Hitit kanunlarının 190. maddesine şu sözlerle yansımıştır: “Eğer bir adam üvey annesiyle günah işlerse, cezaya değer bir eylem değildir, ama eğer babası hayatta (ise), lanet edilecek bir

eylemdir.” Friedrich, 1959, ss. 82-83; Imparati, 1992, ss. 174-175; Hoffner, 1997, s. 150). Her iki madde göz önüne alındığında, öncelikle annenin öz veya üvey olma durumu cezayı belirlemektedir. Anne öz ise her şartta lanet okunmaktadır. Anne üvey ise, babanın hayatta olup olmama durumu cezanın verilip verilmeyeceğini belirlemektedir.

Aile içi cinsel münasebetlerin yasaklandığı hususu, kanun maddelerinde zikredilmesinin yanında, Hitit devlet antlaşmalarına da konu olmuştur. Hitit kralı I. Šuppiluliuma'nın Hayaša kralı Huqqana ile yapmış olduğu antlaşmada şu cümleler yer almaktadır: *“Dahası, ben, majestemin sana eş olarak verdiğim bu kız kardeşimin, kendi ailesinden ve geniş ailesinden (nesli ve soyundan) birçok kız kardeşi vardır. Onlar, siz onların kız kardeşini aldığınız için (sizin) geniş ailenize (soyunuza) aittir. Ancak Hatti için, bir erkek kardeşin kız kardeşini veya kuzenini (cinsel olarak) almaması önemli bir gelenektir. Bu (Hatti ülkesinde) yasaktır. Hattuša'de böyle bir eylemi gerçekleştiren kişi hayatta kalamaz, idam edilir. Sizin ülkeniz cahil olduğu için, orada (bu adet), çatışma içindedir (bu konuda orada böyle şeyler kabul edilebilir), (orada) erkekler kız kardeşlerini veya kuzenlerini oldukça sık alırlar, ama bu Hatti'de yasaktır. Ve eğer bazen karının kız kardeşi, kardeşinin karısı veya kuzenin sana gelirse, ona yiyecek ve içecek bir şeyler ver. İkiniz de yiyin, için ve eğlenin! Ama sen onu (cinsel olarak) isteme, bu yasaktır ve bu eylem sonucu insanlar ölüm cezasına çarptırılır. Kendi isteğinle bunu başlatma ve eğer bir başkası seni böyle bir eyleme yönlendirirse, onu dinleme! Bunu yapmamalısın. Bu senin için yemin altında olsun! Saraydan bir kadın için çok dikkatli ol, o hangi saray kadını (olursa olsun), ister o hür ister o hizmetçi kadın (olsun), onun yakınına yaklaşma ve onun yakınına gitme. Ona söz söyleme. Senin erkek ve kadın kölen (de) onun yakınına yaklaşmasın. O konuda çok dikkatli ol! Bir saray kadını görünce sonra (onun) yolundan çekil!”* (Beckman, 1999, ss. 31-32; Akdoğan, 2011, ss. 43-49; Karauğuz, 2018, ss. 125-126). İlgili pasajda, Hitit kralı I. Šuppiluliuma Hayaša kralı Huqqana'yı bazı hususlarda açık bir dille uyarmaktadır. I. Šuppiluliuma, kız kardeşinin evleneceği Huqqana'nın, kendi kardeşleri veya kuzeniyle doğabilecek bir münasebetini açık bir şekilde yasaklamış, böyle bir durumun Hitit geleneğine aykırı olduğunu ifade etmiştir. Hatta böyle bir münasebetin Hatti ülkesinde oluşması durumunda, eylemi gerçekleştiren kişinin ölümle cezalandırılacağını da belirtmiştir. Huqqana'nın ülkesinde böyle durumların doğal olduğunu da belirten I. Šuppiluliuma, benzeri bir durumun kendi kardeşine yapılması ihtimalinin önünü kesin dil dille kesmek istemiştir.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Hititlerde halk ile ilgili bilgilere direkt olarak ulaşmak zordur. Çünkü Hitit belgeleri, birer devlet arşivi niteliğindedir. Arkeolojik belgeler de sınırlı olup; kaya anıtları, mühürler, kabartmalı eserler gibi örnekler üzerindeki figürler de daha ziyade tanrısal bir tipi yansıtmakta veya soylu kimselerin tasvir edildiği buluntular olarak zikredilmektedir. Bu nedenle, Hititlerde halk ve aile hukuku ile ilgili en iyi bilgi veren kaynak, Hitit yasalarıdır. Hitit yasaları üzerinden bir ailenin nasıl kurulduğu ve o süreçle ilgili bilgilere erişilebilir.

Hititlerde evlilik ve boşanma gibi hususlar kanunlar ile güvence altına alınmıştır. Çeşitli maddeler aracılığıyla evlenmeye giden yol, evlilik ve boşanma süreçleri belirli oranda takip edilebilmektedir. Ayrıca kölelerin bu süreçlerdeki yeri ve önemi, son olarak da aile hukukunda yasaklanan eylemler de Hitit metinlerinde ve kanun maddelerinde zikredilmiştir. Erkeğin ön planda olduğu bir medeni hukuk düzeni göze çarpsa da kadınların hiçbir hakkı yoktur denilecek bir ortamdan söz edilmemektedir. Kanun maddelerinde kadınların da evliliğe giden süreçlerde ve sonrasında –köle dahi olsalar- belirli oranda hakları söz konusudur. O dönem ve diğer toplumlar göz önüne alındığında, Hitit aile hukukunda kadınların hakları azımsanmayacak derecede önemlidir. Evlilik, hiç şüphesiz bir sözleşme olup, kadının bu sözleşmede sorumluluğu olduğu kadar, erkeğin de sorumlulukları söz konusudur. Evlilik sonrası durumda, tam anlamıyla eşit olmasa da ve yine erkek odaklı bir anlayış gözüксе de kadınların hukuki açıdan bağımsız şekilde bir yaşam sürmesinin önünde bir engel yoktur. Ancak burada önemli olan, kadının ekonomik anlamda hayatını nasıl idame ettireceği sorusudur.

III. Hattuşili otobiyografisinde, Hititlerde evliliği çok net şekilde özetlemiştir. Tanrının emri ve izniyle evlendiğini, eşiyle iyileşip, tanrı tarafından kendilerine sevgi ve evlatlar bahşedildiğini ifade

etmektedir. Bu durum, Hititlerde evlilik bağı konusunda tanrıların rızalarının olması gerektiğini, yani o evliliğin tanrılar tarafından uygun bulunmasının önemini ve evliliğin temel esaslarının başında evlat sahibi olmak konularının geldiğini gösterir. Öyle ki, Telipinu Fermanı'nda tahta kimin geçeceği ile ilgili olarak, birinci veya ikinci eşten bir erkek evlat olmadığı takdirde iç güveyisi olarak birinin alınması ve o kimsenin kral yapılması durumu vurgulanmıştır.

Evliliğe giden süreçlerde, kimi zaman bu sürecin bozulması ve ayrılık durumları söz konusu olabilmektedir. Hitit yasaları bu tarz durumlarda kişilerin istek, mutluluk veya evlilik bağı ile birbirlerine bağlanmalarını bir kenara bırakmakta ve sadece “ödenen para”nın önemli olduğunu akla getirmektedir. Öyle ki, nişanlı bir kız kaçırıldığı zaman, onu kaçırarak kişiye ceza vermek yerine, o kişinin kızı ödenen başlık parasını ilk damat adayına vermesi hususu üzerinde durulmuştur. Bunu yapan kişi, kızı kaçırarsa da bir suç işlememekte ve ceza da almamaktadır. Burada kızın isteği, bu olay içerisinde bilerek mi ya da zorla mı girdiği, mutluluğu ve ilk damat adayının içinde bulunduğu psikolojik durum çok da önemsenmemiştir. Madde çok açık ve nettir. Maddi anlamda bir problemin önüne geçilmesi, olayın çözülmesi olarak kabul edilmiştir. Yine evliliğe giden süreçte, kızın ailesinin evlilikten vazgeçmesi hususunda da yukarıda belirtilen manevi ve duygusal durumlar göz ardı edilmiş ve önemsenmemiştir. Kızın ailesi, evlilikten vazgeçmenin bir cezası olarak, başlık parasının iki katını damat adayına ödeyince tüm konu çözülmüş olacaktır. Bu konudaki diğer bir maddede de bu kez damat adayının evlilikten vazgeçmesi hususu vardır. Böyle bir durumda ise, damat adayı ödediği başlık parasını kızın ailesinden geri istememek koşuluyla evlilikten cayabilmektedir. Özetle, Hititlerde evlilik, bir sürecin sonucudur. Kız isteme, söz, nişan gibi geleneklerin ardından evlilik akdi gerçekleştirilmektedir. Bu süreçler incelendiğinde, genellikle, gelin adayının pasif bir durumda olduğu, gelişen olayların içerisinde bulunmadığı görülür. Bu durum, süreç içerisinde gelin adayına çok da fazla söz hakkı verilmediği görüşünü haklı çıkarır. Evliliğe ve aile birliğine giden süreçte, müstakbel damat ve gelinin ailesi aktif bir rol oynamaktadır. Kimi zaman gelin ve ailesinin, kimi zaman da müstakbel damadın duyguları ve aleyhine gelişen süreç sonundaki psikolojik durumuna da önem verilmemiştir. Yalnızca ödenmesi gereken miktara odaklanılan bir yapı söz konusudur.

Yasalarda aile hukukuyla ilgili belirli ölçüde bilgiler verilir. Hititlerde evlilik yasayla güvence altına alındığından, bir kimsenin ikinci eş hususu zikredilmemektedir. Evlenmede de boşanmada da resmi eşler üzerinden süreç yürütülmektedir. Ayrıca boşanma sonrası süreçte bir kimsenin ikinci evliliği –eğer yapmışsa- hakkında da bilgi verilmemiştir. Sadece kişinin ölümü sonucu aile içinden birileriyle evlenmesi hususu zikredilmiştir. Burada da muhtemelen mal-mülk hususları baz alınmıştır. Büyük ihtimalle aile düzeninin bir şekilde devam etmesi ve çocukların da durumu gözetilmiştir. Ayrıca ikinci evlilik gerçekleştirildikten sonra ilk eşin nasıl bir aksiyon alacağı veya hangi konumda olacağı ile ilgili de bir bilgi yoktur. Elbette bir kimsenin yeniden evlenmesi kadar doğal bir durum yoktur. Ancak burada ilk eş ve çocuklarla ilgili hususlar ve başlık parası, çeyiz gibi konulardan da yasalar da bahsedilmemiştir. Özetle, Hitit kanunları ilk ve resmi eşle ilgili hususları gözetmiştir. Yalnızca ilk eşin çocuk verememesi durumu odak noktasıdır. Tüm bunlar, her ne kadar Mezopotamya'ya nazaran daha insancıl olsa da Hitit kanunlarının ve dünyasının da erkek odaklı olduğunu gösterir. Örneğin bir kadının erkeği aldatması ile ilgili bir madde zikredilirken, bir erkeğin kadını aldatması veya bununla ilgili bir ceza yoktur.

Boşanma hususu, şüphesiz evlilik ve sürecine nazaran çok daha belirsiz kalmıştır. Kanun maddelerinden bir erkeğin bir kadını boşama hakkı olduğu gibi, bir kadının da bir erkeği boşama hakkı olduğu öğrenilebilmektedir. Ancak sürecin nasıl işlediği ile ilgili net bilgiler yoktur. Yalnızca özgür bir adam ile köle bir kadın arasındaki birliktelik süreci ve sonrasında bir ev ve çocuklarıyla birlikte aile kurup, anlaşılamayıp ayrılma hususları konusunda bilgiler verilmiştir. Burada mal paylaşımı ve çocukların kime verileceği ifade edilmiştir. Köle kadına yalnızca bir çocuk verilmiştir. Köle kadının boşandıktan sonra o çocuk ile yaşamını nasıl sürdüreceği önemli bir soru ve sorun iken, asıl mesele, özgür kadının boşanması durumunda elde edeceği haklardır. Hitit kanunlarında özgür ve hamile bir kadın ile köle ve hamile bir kadının çocuğunun bir başkası tarafından düşürülmesinin cezası aynı değildi. Hür kadının çocuğunun düşürülmesine sebep olan kimse, köle kadınınkine nazaran iki katı ceza almaktaydı. Buradan dahi yola çıkarak özgür kadının çok daha kıymetli bir yeri olduğu ve bu

durumun evlilik ve boşanma süreçlerinde de geçerli olabileceği fikri akla yatkındır. Tarafımızca boşanmada özgür kadının haklarının daha çok olacağı düşüncesi vardır.

Hititlerde kölelerin en fazla hak elde ettiği bölüm, aile hukukudur denilebilir. Diğer kanun maddelerinde özgür bir insanın yarısı kadar değeri olan köleler, aile hukukunda önemli haklara sahip olmuş ve adeta özgür bireyler gibi evlilik akdi gerçekleştirebilmiştir. Bu durumun, Hititlerin aile kavramına verdikleri önemle açıklanması akla yatkın bir görüştür. Hititler, aile birliği, ailelerin çocuk yaparak neslin devamı gibi konularda özgür veya köle ayırt etmeden bu birliği desteklemiş ve muhtemeldir ki, aile birliğinin toplumsal birliği ve devletin gücünü oluşturacağı kanaatine varmıştır.

Hitit aile hukukunda kız kaçırma, zina ve ensest ilişki gibi hususların bir cezai karşılığı söz konusudur. Örneğin bir adam eşini bir başka adamla yakaladığında, eğer onları evin dışında yakalarsa, kadın savunmasız olarak kabul edildiği için suçsuzdur ve sadece adamı öldürme yetkisi vardır. Ancak evinde yakalarsa her ikisi de suçludur ve hem kadını hem de aldattığı adamı öldürme yetkisi vardır ve bunun karşılığında adama bir ceza verilmez. Kimi durumlarda adam eşi ve aldattığı adamı öldürmeyip kralın karşısına çıkarabilmektedir. Burada hem kendisini psikolojik anlamda ispatlamak hem de yasal yolları tercih ederek evlilik akdinin bitirilmesinde kendisine bir avantaj sağlamak istemiş olabilir. Ancak böyle bir durumda artık cezayı kendisi verememektedir. Belki de toplum içinde küçük düşürüldüğünü düşünen adam, konuyu herkesin bilmesini ve haklı tarafın kendisi olduğunu ispatlama peşindedir. Aksi bir durumda muhtemelen bir iftira, gelişen olayı reddetme veya inkâr etme durumlarıyla karşı karşıya kalma olasılığı da söz konusudur.

Hitit aile hukukunda cezayı belirleyici bazı temel ölçütler vardır. Bunlar arasında eşin hayatta olması veya ölmesi ve evliliğe giden süreçte maddi karşılığın verilmesi hususları ön plana çıkmaktadır. Bir kimsenin eşi öldüğünde o kişinin evlenmesinin ve hatta aile içinden biriyle bunu gerçekleştirmesinin bir cezası söz konusu değildir. Ancak evli iken yani eşi hayatta iken bu hususlar içerisinde bulunması, biri ile ilişki yaşaması, biri tarafından kaçırılması gibi eylemlerin cezai karşılığı vardır. Ancak evlenmeden önce başlık parasının ödenmesi, iadesi veya iki katının verilmesi ile tüm problemler çözüme kavuşturulmaktadır. O halde temel ölçüt, kadının evli olup olmama durumu ve eşinin ölmesi veya hayatta olması hususlarıdır. Belirsiz süreçleri olsa da Hititlerde evlilik, boşanma, kölelerin bu süreçteki durumları ve yasaklanan eylemler konusunda elde edilen bilgiler, bu anlamda bir düzenin var olduğunu, evliliğe zarar verme ihtimali olan unsurları kısıtlayıcı kanunların yapıldığını, ilk andan boşanmanın da dâhil olduğu sürecin belirli bir düzen ve sistem içerisinde yürütüldüğü bilgisini vermektedir.

Konuyla bağlantılı yeni fikirlerin üretilebilmesi için, yeni belgelerin bulunması, transliterasyonları ve tercümelerinin yapılarak bilim dünyasına kazandırılması gerekmektedir. Aksi halde, her ne kadar Hitit metinleri ve kanunları, ilgili konuyla bağlantılı bilgiler zikretse de birçok eksik göze çarpmaktadır. Öncelikle kanun maddeleri erkek odaklı olup, örneğin, bir kadının erkeği aldatması hususuna değinirken, bir erkeğin kadını aldatması ve bunun sonuçları hususundan söz etmemektedir. Ayrıca evlilik sürecinde tarafların sorumlulukları konusu da eksik kalmaktadır. Boşanma hususuna gelindiğinde, bu kısımda konuyla alakalı çok daha az bilgiler metinlerde yer almakta ve özgür bir kadının boşanmasından dahi söz edilmemiştir. Yine köle kadının boşandıktan sonra bir çocuğu alması hususu söz konusudur. Bu bir çocuğun neye göre belirlenip, hangi ölçütlere göre seçildiği de belirsiz bir durumdur. Yalnızca akla yatkın yorumlara dayalı fikirler çerçevesinde değerlendirilebilmektedir. Kölelerin aile hukukundaki durumlarında da, çeşitli maddeler bilgi verse dahi, birçok belirsizlik söz konusudur. Yine metin içerisinde ifade edilenin dışında, mantığa uygun birçok yasaklanan eylem olması gerekse de, bu husus da belirsiz kalmıştır. Şüphesiz, Hitit aile hukukuyla ilgili Hitit kanunları dışında belgelerin bulunması ihtimali, tüm bu konularla alakalı –en azından bir noktaya kadar- belirsizlikleri giderecektir. Ancak konuyla ilgili belge veya belgelerin bulunma ihtimali de zayıf gibi gözükmemektedir. Kanun maddelerinin bazılarında görülen belirsiz durumlar da kimi fikirlerin ortaya çıkmasını ve net sonuçlardan söz edilmesini zorlaştırmaktadır.

Araştırmacıların Katkı Oranı

Bu makale tek yazarlı olduğu için yazarın katkı oranı %100'dür.

Çıkar Çatışması

Çalışmada çıkar çatışması oluşturabilecek herhangi bir durum yoktur.

Teşekkür ve/veya Açıklama: Makalenin gönderilme sürecinden itibaren ilgilenen başta dergi editörü olmak üzere tüm sorumlulara teşekkür ederim.

Kaynaklar

- Akdoğan, R. (2011). Huqqana Antlaşması (A nüshası) transkripsiyon ve tercümesi. *Höyük*, 4, 1-74.
- Alp, S. (2011). *Hitit Çağında Anadolu çiviyazılı ve hiyeroglif yazılı kaynaklar*. Ankara: Tübitak.
- Aslantürk, N. ve Odabaş, Z. Y. (2021). Hititler'de evlilik ve evlenme geleneklerinin günümüz Anadolu'su'na etkileri. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 28, 353-370.
- Balkan, K. (1948). Eti hukukunda içgüveylik. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 6(3), 147-152.
- Balkan, K. (1973). *İnandık'ta 1966 yılında bulunan Eski Hitit Çağına ait bir bağış belgesi-Eine Schenkungsurkunde aus der althethitschen zeit, gefunden in İnandık 1966*. Ankara: Anadolu Medeniyetleri Araştırma Vakfı Yayınları 1.
- Beckman, G. (1999). *Hittite diplomatic texts*. Atlanta: Society of Biblical Literature.
- Bryce, T. (2003a). *Hitit dünyasında yaşam ve toplum*. M. Günay (Çev.), Ankara: Dost Kitabevi.
- Bryce, T. (2003b). *Letters of the Great Kings of the Ancient Near East*. London: Routledge.
- Cengiz, T. (2022). Hititlerde diplomasi aracı olarak siyasi evlilikler. *Archivum Anatolicum (ArAn)*, 16(2), 277-297.
- Darga, A. M. (1992). *Hitit sanatı*. İstanbul: Akbank Kültür ve Sanat Kitapları.
- Darga, A. M. (2015). *Anadolu'da kadın - on bin yıldır eş, anne, tüccar, kraliçe*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Dinçol, A. M. (1990). Hitit yasalarının ana çizgileri ve Eski Önasya hukuku ile etkileşimi. *Anadolu Araştırmaları*, 12, 83-100.
- Friedrich, J. (1954). *Hethitisches wörterbuch*. Heidelberg: Carl Winter-Universitätsverlag.
- Friedrich, J. (1959). *Die Hethitischen gesetze*. Leiden: Brill.
- Gurney, O. R. (2001). *Hititler*. P. Arpaçay (Çev.), Ankara: Dost Kitabevi.
- Güterbock, H. G. (1962). Further notes on the Hittite laws. *Journal of Cuneiform Studies*, 16, 17-23.
- Hoffmann, I. (1984). *Der erlaß Telipinus*. Heidelberg: Carl Winter-Universitätsverlag.

- Hoffner, H. A. (1997). *The laws of the Hittites*. Leiden: Brill.
- Hoffner, H. A. (2003). Daily life among the Hittites. R. Averbeck, M. W. Chavalas, and D. B. Weisberg (Eds.), *Life and culture in the Ancient Near East* in (pp. 95-118). Bethesda: CDL Press.
- Hoffner, H. A. (2006). The Hittite degenitival adjentives *šiel-*, *2-ela* and *apella-*. P. J. van den Hout (Ed.), *The life and times of Hattušili III and Tuthaliya IV, proceedings of a symposium held in honour of J. De Roos* (189-197), 12-13 December 2003 Leiden: Nederlands Instituut Vood Het Nabije Oosten.
- Imparati, F. (1992). *Hitit yasaları*. E. Özbayoğlu (Çev.), Ankara: İtalyan Kültür Heyeti.
- Karauğuz, G. (2018). *Hitit Devleti'nin siyasi antlaşma metinleri*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Mandacı, E. (2015). Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda aile hukukunda kadın (MÖ. 1950-1750). *History Studies*, 7(1), 81-94.
- Masalıcı Şahin, G. (2017). Hitit yasalarında kadının yeri. *Bartın Üniversitesi Çeşm-i Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E-Dergisi*, 4(2), 134-143.
- Murat, L. (2016). Anadolu'da Hitit döneminde kadın ve önemi. O. Köse (Ed.), *Geçmişten günümüze şehir ve kadın II* içinde (ss. 73-80). Samsun: Canik Belediyesi Kültür Yayınları.
- Otten, H. (1981). *Die apologie Hattusilis III.*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Özgüç, T. (1958). Bitik vazosu. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 16(1-2), 1-18.
- Özgüç, T. (1988). *İnandıktepe: Eski Tunç Çağının önemli bir kült merkezi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Pringle, J. M. (1993). *Hittite kingship and marriage. A study based on the cuneiform texts from 2nd millennium Boğazköy*. London: School of Oriental and African Studies.
- Reyhan, E. ve Cengiz, T. (2021). Hitit toplumunda aile ve çocuk. *Arkeoloji ve Sanat*, 166(166), 97-120.
- Sipahi, İ. T. (2014). Son yıllardaki çalışmaların ve buluntuların ışığında Eski Hitit kabartmalı vazoları üzerine değerlendirmeler. *Anadolu*, 40, 21-43.
- Sir Gavaz, Ö. (2012). Hitit kanunlarında hayvanlarla ilgili maddeler üzerine bir değerlendirme. *Ekonomik Yaklaşım*, 23(83), 93-106.
- Süel, A. (1990). Hitit kadının hukuki durumu. *Uluslararası I. Hititoloji kongresi bildirileri (19-21 Temmuz 1990)* içinde (ss. 239-253). Çorum: Uluslararası Çorum Hitit Festivali Komitesi Başkanlığı.
- Tischler, J. (2001). *Hethitisches handwörterbuch*. Innsbruck: Institut für Sprachen und Literaturen der Universität Innsbruck.
- Yıldırım, T. (2008). New scenes on the second relief vase from Hüseyindede and their interpretation in the light of the Hittite representative art. A. Archi-R. Francia (Ed.). *VI congresso internazionale di Ittitologia Roma* in (pp. 837-850). Roma: CNR-Istituto de studi sulle civiltà dell'egoe e del vicino oriente.

Extended Abstract

Introduction

The Hittites were a prominent civilization of second-millennium BCE Anatolia, and most of what is known about them today comes from the cuneiform texts they left behind. The thousands of clay tablets they produced provide essential insight into the political, socio-cultural, economic, religious, and legal history of Anatolia. Among these are legal texts, including those related to family law. These documents show that many aspects of life in Hittite society were regulated through codified legal norms. One of the central themes addressed in the laws is marriage. The legal texts detail not only the act of marriage itself but also the preceding processes, such as betrothal and engagement. While the specific act of "asking for the bride" (a customary practice) is not explicitly stated in the laws, its existence in Hittite society is acknowledged. The legal provisions concerning engagement and betrothal allow for the interpretation of marriage as a form of contractual agreement, where the groom pays a bride price and the bride brings a dowry, together establishing a legally binding union.

This article explores the concept of family in Hittite society—particularly marriage, divorce, the status of slaves, and prohibited actions—by engaging in an in-depth analysis of Hittite legal texts. Various interpretations are offered throughout the main body of the article as well as in the conclusions and evaluations sections, based on both explicit legal provisions and inferred perspectives. Even in cases where direct references are absent in the documents, plausible views have been expressed under the guidance of cuneiform sources. While previous studies have predominantly focused on a document-based analysis, this study also takes into account the emotional and psychological dimensions of the individuals involved in these legal processes. Notably, Hittite laws did not account for personal emotions in matters of marriage and divorce. For instance, a woman had no say in the marriage decision; all arrangements were managed by the groom-to-be and the bride's family. Emotional factors were similarly neglected in cases of broken engagements, where the dowry (bride price) played a central role.

Method

This research is designed as a qualitative and descriptive study examining marriage, divorce, the legal status of slaves, and prohibited actions among the Hittites. Data for the study was collected from the KBo and KUB tablets, primary sources belonging to the Hittite civilisation, and from the Hittite Laws; marriage contracts, divorce provisions, the status of slaves within the family, and provisions concerning prohibited behaviours were identified in these documents and systematically recorded. In addition, secondary sources such as academic books, articles, and modern translations on Hittite law were used to interpret and verify the primary data. While the universe of the study encompasses all written documents related to Hittite law, the sample was constructed using a purposive sampling method based solely on provisions directly related to the research questions. During the collection of data, each document was carefully examined and checked against digital sources such as the Hethitologie-Portal Mainz. In the analysis process, the data obtained was analysed using qualitative content analysis methods, the provisions were coded according to themes and classified under the headings of marriage, divorce, slavery and prohibited actions. Subsequently, these provisions were examined both in terms of content and context; similarities, differences, and recurring legal patterns between the texts were identified. Furthermore, by comparing primary and secondary sources, Hittite law was interpreted within its social structure, family organisation, and historical context. Throughout the study, scientific ethical principles were adhered to; all sources were correctly cited, copyrights were respected, and data were analysed impartially. This method allows for a comprehensive and systematic examination of documents related to Hittite family law, both textually and historically.

Findings

Research findings indicate that Hittite family law was closely linked to the social structure and based on specific rules; marriage was treated as an institution regulating both individual rights and economic and social relations between families, and was generally contract-based, involving conditions such as mutual consent, property sharing, and the approval of families; divorce, on the other hand, reveals that while legal avenues exist for dissolving the marital union, these are quite limited and regulated, linked to social and economic consequences; the legal status of slaves within the family, although subject to certain restrictions distinct from other individuals, shows that some inheritance and marriage rights were recognised, with limited regulations aimed at preserving family unity; Furthermore, prohibited actions, such as incest, extramarital affairs, domestic violence, and theft of property, are clearly defined, and criminal penalties are prescribed for these violations. The texts reveal that Hittite society viewed the family as both a social and economic unit, that legal regulations aimed to maintain social balance, and that the rights and responsibilities of family members were clearly defined. All these findings demonstrate that Hittite law was not merely a set of rules, but also a mechanism reflecting the social, economic, and cultural structure of the period.

Conclusion, Discussion and Recommendations

The findings of this research demonstrate that Hittite family law was an integral part of social life and comprised comprehensive rules governing both individual rights and economic and social relations between families. Marriage, as a contractual institution, maintains social balance through arrangements involving mutual consent and family approval, while divorce proceedings are based on limited and regulated rights, taking into account intra-family economic and social relations. Although the legal status of slaves within the family differed from that of other individuals, it provided a framework in which certain rights were recognised and family unity was sought to be preserved. Prohibited actions and the criminal regulations targeting these actions are clearly defined with the aim of reinforcing the moral and social norms of society. In general, Hittite family law emerges not only as a set of rules and sanction mechanisms but also as a comprehensive system reflecting the social, economic, and cultural structure of the period.

Research findings indicate that Hittite family law contains certain parallels when compared to the legal systems of contemporary and subsequent societies. In particular, regulations concerning marriage and divorce reflect social gender roles, economic interests, and the concept of family unity in law. The legal status of slaves can be seen as an important reflection of the hierarchical structure and economic division of labour in Hittite society; this reveals that family law was intended to regulate not only free individuals but all strata of society. The distinctiveness of prohibited actions and criminal sanctions emphasises the function of Hittite law in maintaining social order and reinforcing norms. The findings show that although Hittite family law was recorded in writing, it remains an important source for understanding the social and cultural dynamics of the period and provides a basis for comparative analysis with contemporary legal systems.

The findings obtained within the scope of this study offer some suggestions for future research aimed at a comprehensive and systematic examination of Hittite family law. Firstly, a broader periodical analysis could be conducted to examine the differences in legal practices between various Hittite tablets and regions; this would facilitate understanding the evolution of law and social changes. Furthermore, comparative studies between Hittite family law and the family and social regulations of other ancient civilisations could provide valuable insights from both a legal history and sociological perspective. Finally, further digitisation of Hittite texts and the creation of analytical databases will facilitate researchers' access to primary sources and contribute to the accurate interpretation of the texts. Such studies will enable the social functions of ancient legal systems to be evaluated from a contemporary perspective and will deepen research on Hittite family law.